

Чорнобильська зона: статус-кво, п

Директор Інституту проблем Чорнобиля, доктор фізикоматематичних наук, професор Володимир ТОКАРЕВСЬКИЙ

Що далі відходять трагічні події «катастрофи ХХ століття», то дедалі менше залишається серед нас високопрофесійних, відданих справі фахівців, які, акумулюючи неоціненні, унікальні знання з чорнобильських проблем, знають достеменно, з перших джерел те, що відбувалося і відбувається на об'єкті «Укриття» та ЧАЕС, у її 30-кілометровій зоні. Володимир Васильович Токаревський, з яким ми у дружбі вже понад 10 років, — одна з таких особистостей. Скромна й інтелігентна Людина, надзвичайно поінформована, адже за плечима — багаторічний життєвий етап безпосередньої боротьби в «зоні» з наслідками трагічних подій 26 квітня 1986-го, обстоювання в цій боротьбі державницьких позицій. Отож нашу розмову ми прагнули скерувати саме в таке русло.

Сьогодні, як на мене, спостерігається фактично повна втрата інтересу до проблем зони відчуження. Про неї згадують тільки напередодні чергової чорнобильської дати або при супроводі іноземних делегацій на ЧАЕС. Незавершеність ліквідації наслідків катастрофи і брак дієвих результатів не додають позитивного іміджу Україні у світі. Інколи здається, що Чорнобиль залишився позаду сучасних викликів, його вже «проїхали». Світ сьогодні більше лякають цунами, Фукусімою, терористами, війнами та економічними кризами. Володимире Васильовичу, може, я помилюся?

— Гадаю, ні. Головне інше: чому так сталося? Що було зроблено не так і чому не вдалося за 27 років реалізувати більшість вкрай потрібних проєктів?

Але, кажуть, радіаційний стан поліпшився, істотно зменшилися потенційні ризики від виносу радіонуклідів за межі зони відчуження.

— Більшість робіт, які виконувалися в зоні відчуження після спорудження об'єкта «Укриття», майже не впливали на поліпшення радіаційного стану ані в межах зони відчуження, ані поза нею. Незважаючи на адміністративні реформи, кадрові перестановки і перманентну реорганізацію підприємств, ефективність ліквідації наслідків аварії в зоні відчуження залишалася мінімальною порівняно із самовідновленням природи. Само по собі відбувалося постійне зменшення кількості радіонуклідів, які забруднили довкілля після вибуху четвертого реактора. Без втручання людини, відповідно до законів ядерної фізики, за 25 років сумарна активність радіонуклідів, які є в зоні відчуження, зменшилась удвічі (з 20 мільйонів кюри до 10 мільйонів кюри).

Природний радіоактивний розпад продовжує знищувати радіонукліди в зоні відчуження щодня із темпом майже одна тисяча кюри за день, або понад 300 тисяч кюри на рік. Принагідно зазначимо, що в

єдине діюче сховище радіоактивних відходів «Буряківка», розташоване в зоні відчуження, за 25 років було завезено менш як 70 тисяч кюри радіонуклідів. Як кажуть, відчуйте різницю: 70 тисяч проти 10 мільйонів! Тобто результати основної виробничої діяльності в зоні відчуження становлять менш як один відсоток того, що природа робить сама без стороннього втручання.

Однак у щорічних звітах фігурує не величина зменшення радіоактивності, а так звані «фізичні обсяги» виробничої діяльності: десятки тисяч кубометрів радіоактивних відходів, перевезених у сховище «Буряківка». — Фокус полягає в тому, що для виправдання величезних обсягів фінансування на утримання зони відчуження (сьогодні це близько 200 мільйонів гривень щорічно) фактично узаконено практику замовлення і виконання достатньо великих «фізичних обсягів» робіт. До того ж, кубометри більш зрозумілі, ніж бекерелі чи кюри.

Після аварії на АЕС Фукусіма-Даїчі в Японії у березні 2011 року з'ясувалося, що ми не можемо запропонувати японцям ані напрацьованих технологій, ані обладнання для ліквідації важких радіаційних аварій. Складається враження, що ми пройшли точку неповернення, і деякі можливості втрачено назавжди.

Не припиняється ні на мить з 1986 року й інша «виробнича» діяльність у зоні відчуження, яку не дуже охоче афішують. Після аварії в покинутих населених пунктах і на недобудованій третій черзі ЧАЕС залишилися величезні матеріальні цінності. Згідно з тодішньою доповідною запискою Першого секретаря ЦК КПУ Володимира Щербицького до ЦК КПРС, — на загальну суму більш як 100 мільярдів радянських рублів, тобто понад 120 мільярдів доларів США. Такі скарби не давали спокою любителям легкої наживи. Тому десятками тисяч тонн вивозили донедавна металобрухт, сільськогосподарську техніку із покинутих колгоспів, кольоровий метал і ядерний графіт третьої черги станції, чавунні ванни, батареї, каналізаційні люки й електричний кабель із міста Прип'ять, радіоелектронні пристрої із секретного об'єкта «Чорнобиль-2». Навіть забруднена вільськова техніка (а це сотні і сотні одиниць!) дивним чином зникла майже повністю із майданчика «Розсоха».

Бо схема реалізації-розкрадання, як уже писала наша газета, була геніально простою і юридично бездоганною: всі матеріальні цінності, що залишилися в зоні відчуження, директивно мали нульову вартість і продавалися посередникам як «секондхенд», тобто на вагу за дуже низькою ціною — без урахування їх реальної вартості.

— Офіційно це називалося «поверненням матеріальних цінностей в народне господарство», а за суттю було мародерством. На черзі, на поточний момент, за ініціативи адміністрації зони відчуження планується демонтаж унікальних антен об'єкта «Чорнобиль-2». Майбутня реалізація десятків тисяч тонн металобрухту, на який перетворюються антени, а також демонтованого обладнання ЧАЕС під час зняття її з експлуатації, найімовірніше, пройде через посередників за звичним сценарієм.

Таке багаторічне устремління аж ніяк не рядових «металозаготівельників» якомога більше нагріти руки — чи не одна з причин того, що зона відчуження так і не стала полігоном для розробки технологій і методів подолання наслідків важких ядерних аварій? — Звичайно. Після аварії на АЕС Фукусіма-Даїчі в Японії у березні 2011 року з'ясувалося, що ми не можемо запропонувати японцям ані напрацьованих технологій, ані обладнання для ліквідації важких радіаційних аварій. Складається враження, що ми пройшли точку неповернення, і деякі можливості втрачено назавжди. Бо нема системного підходу до шляхів досягнення кінцевої мети — відродження забрудненого довкілля. А якщо немає кінцевої мети, то немає стратегії робіт у зоні відчуження і стратегії майбутнього використання промислового майданчика ЧАЕС. Наявна концепція зони відчуження, розроблена майже 20 років тому, декларує до-

ДОСЬЄ «УК»

Володимир ТОКАРЕВСЬКИЙ. Народився 1937 року на Житомирщині. Закінчив радіофізичний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (спеціалізація ядерна фізика). З 1970-го працював в Інституті ядерних досліджень АН УРСР, згодом займався дослідженнями в Об'єднаному інституті ядерних досліджень (Дубна, Росія), Центрі ядерних досліджень Сакле (Франція), професор-викладач у Пенсільванському університеті (Філадельфія, США). Майже 20 років очолював такі авторитетні науково-технічні та спеціалізовані «чорнобильські» підприємства нашої країни, як МНТЦ «Укриття» і ДСП «Техноцентр», концерн «Українське державне об'єднання «Радон». Входить до групи консультантів МАГАТЕ, член Українського ядерного товариства та Співки енергетиків і електротехніків України, автор понад 300 наукових праць.

Доволі часто брак практичних результатів у 30-кілометровій зоні списують на нібито недостатнє фінансування світової спільноти, на важкий економічний та фінансовий стан у державі. — Але чому тоді більшість міжнародних чорнобильських проєктів, які не мають проблем із фінансуванням, теж не дають практичних результатів? За часи незалежності України із державного бюджету на утримання зони відчуження було витрачено близько 20 мільярдів гривень (у цінах 2012 року). А як їх використано, чи всі пішли за призначенням?

Або згадаймо Європейський Союз. Він надав міжнародну технічну допомогу обсягом майже 150 мільйонів євро на проєктування і будівництво об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами і відпрацьованим ядерним паливом. Крім того, країни «Великої вісімки» разом з іншими країнами-донорами вже витратили близько 380 мільйонів євро на роботи, спрямовані на так зване «перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечний стан» і мають намір вкласти щонайменше ще понад мільярд євро в будівництво нової захисної споруди над об'єктом «Укриття».

Соромно констатувати, але, окрім технологій дезактивації металу, жодну радіаційну технологію не було впроваджено в зоні відчуження. Втрачено можливості, не створено умов і не визначено стимулів для виробництва екологічно чистої продукції в зоні відчуження, передусім електричної енергії та біопалива з використанням відновлюваних джерел енергії. Зовсім нема національних та міжнародних проєктів, спрямованих на створення в зоні відчуження технопарків для відпрацювання на експериментальних полігонах шляхів реабілітації забруднених радіонуклідами орних земель, лісів, річок і водойм. Прикро казати, що за всі роки в зоні відчуження не працювала жодна установка для переробки радіоактивних відходів, зона так і не стала плацдармом для розробки нових технологій поводження із радіоактивними відходами.

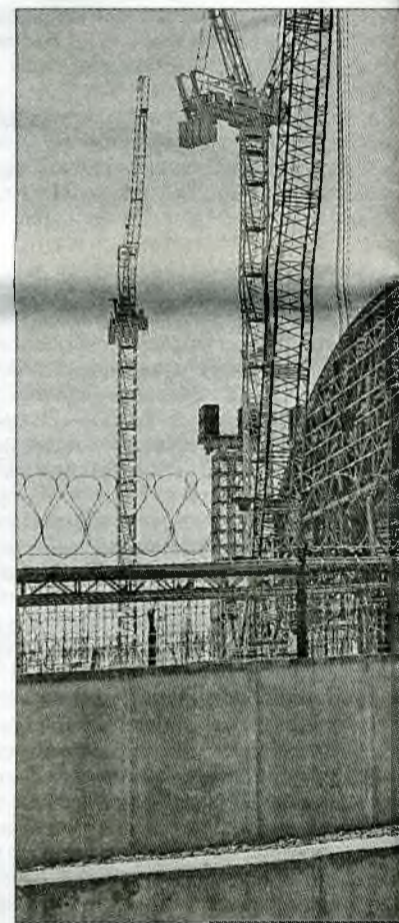
Багато доводилося чути про абсолютний неприйнятний і не виправданий в сучасних умовах, але досить поширений в зоні відчуження вахтовий режим роботи «4-3» (чотири робочі дні й три вихідні). Він не тільки, кажуть, зменшує продуктивність праці, а й має чималі негативні соціальні та моральні наслідки.

— Вахтовий режим виправданий тільки для працівників, які безпосередньо працюють із радіоактивними матеріалами і речовинами в межах зони відчуження. Значна ж частина робіт, зокрема адміністративно-управлінських, звітних, паперових, проєктних, ліцензійних може і повинна виконуватися за межами зони відчуження — у Славутичі, Іванкові та Києві. Багаторічна практика проведення частини робіт у звичайних умовах праці,

напрацьована у міжгалузевому науково-технічному центрі «Укриття» і державному спеціалізованому підприємстві «Техноцентр», шляхом утворення філій (відокремлених підрозділів) за межами зони відчуження, не знайшла підтримки адміністрації зони відчуження.

А може, річ у відсутності охочих працювати в зоні відчуження? Все-таки радіація!

— Вакансій там фактично ніколи не було і нині немає (я пропрацював там понад 20 років і знаю це достеменно). На сьогодні у зоні

Незабаром відбудеться «другий під

відчуження працює більш як шість тисяч осіб на чотирьох державних підприємствах. На початку дев'яности працівників було близько десяти тисяч. Персонал спеціалізованого підприємства «Чорнобильська АЕС» працює у звичному режимі по змінах, проживає переважно у Києві, Чернівці, Славутичі та Іванкові й працює у вахтовому режимі: у понеділок відомчим автобусом або електричкою приїздить у зону відчуження, а у четвер їде додому. Тобто три ночі ночує у Чорнобилі, а чотири — вдома. Держава забезпечує персонал у зоні відчуження гуртожитком, триразовим харчуванням і медичним обслуговуванням. Іншими словами, вахтовий персонал чотири дні на тиждень живе при комунізмі, а три дні на тиждень — при капіталізмі. Тривалість відпустки — приблизно два місяці.

ДО ВЛАШТОВУЄ ВСІХ

Цілкові імовірно, що колись все-таки переможе прагматичний підхід: навіщо й надалі вкладати колосальні гроші й створювати нове покоління ліквідаторів? Але більшість людей задовольняє, мабуть, нинішній статус-кво?

— Боїться змін у зоні відчуження, найімовірніше, мені здається, вахтовий персонал, бо перехід на нормальний режим роботи неодмінно призведе до втрати робочих місць і скорочення людей. Із цієї причини і персонал ЧАЕС нині не зацікавлений у змінах, які, вірогідно, стануться після виведення станції із статусу діючої ядерної установки. І це попри те, що вахтовики і персонал станції мають неоціненний досвід роботи, хочуть і можуть працювати. Крім того, йде радіаційний стаж: за рік роботи в зоні сьогодні нараховується півтора роки трудового стажу.

А саме керівництво 30-кілометрової зони ЧАЕС хоче таких змін?
— Багаторічний досвід спілкування із чиновниками дає мені змогу стверджувати, що апарат управління зоною відчуження не хоче

Натомість і штати весь час роздуваються...

— Після вочевидь помилкової ліквідації науково-виробничого об'єднання «Прип'ять» внаслідок тривалої процедури реорганізації було створено десять (!) нових підприємств. Наприклад, для підтримки управлінських функцій адміністрації зони відчуження було створено державне спеціалізоване підприємство «Регіональне управління забезпечення організаційно-технічної і розпорядчої діяльності» чисельністю у понад двісті осіб! Згодом для обслуговування персоналу в зоні відчуження створили окреме державне підприємство «Чорнобильсервіс», чисельність якого перевищила дві з половиною тисячі людей. На одного працівника основної діяльності припадало п'ять допоміжних працівників. Нині ситуація не змінилася, хоч і стала прихованішою.

По-моєму, й аналіз зовнішніх чинників теж невтішний.

— Сусіди проблемами української частини зони відчуження не переймаються. Є нові виклики часу, які

повернення земель у народногосподарське користування. Розробити, прийняти і реалізувати державну цільову екологічну програму реабілітації зони відчуження, в якій буде чітко прописано кінцеву мету програми. Необхідно повернутись до функціонального принципу організації робіт у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення. Для цього пропонується виділити три напрями робіт: 1) зняття ЧАЕС з експлуатації; 2) поводження з радіоактивними відходами; 3) відновлення забруднених територій. Встановити, що між усіма підприємствами в зоні відчуження мають діяти виключно договірні відносини. Не треба боятися передавати забруднені землі в довготривалу оренду фізичним і юридичним особам. Тоді з'являться можливості заохочувати власних та іноземних інвесторів, стимулювати створення спільних підприємств і сприяти діяльності підприємств та компаній, які бажають виконувати відновлювальні роботи в зоні відчуження. Настав час організувати і юридично оформити звичайні умови праці у фактично

приклад, «зелена галявина» чи «руда пляма» як кінцевий результат після повного демонтажу і реалізації демонтованого обладнання. Не слід забувати, що балансова вартість обладнання ЧАЕС перевищувала мільярд доларів США.

Інший варіант — створення нового ядерного центру матеріалознавчих досліджень шляхом реконструкції одного з енергоблоків ЧАЕС. До речі, такий варіант було науково обґрунтовано ще у 1994 році, але він не знайшов тоді підтримки, бо суперечив продовженню експлуатації реакторів станції для виробництва електричної енергії. Після припинення її експлуатації про таку можливість, на жаль, забули.

Урешті, є ще два варіанти, які заслуговують обговорення. Перший — це будівництво на майданчику ЧАЕС чи біля нього нової АЕС з використанням сучасних реакторів з підвищеною безпекою. Такий варіант ще 1996 року запропонували французькі спеціалісти як джерело фінансування для перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему. Другий варіант, який пропонували представники Австрії, передбачав перепрофілювання ЧАЕС на теплову електростанцію на підставі їхнього власного досвіду: єдину в Австрії АЕС не було введено в експлуатацію, а після аварії на Чорнобильській станції перепрофілювано на традиційну теплову електростанцію.

Будь-який з наведених варіантів дав би змогу зберегти персонал ЧАЕС і створити перспективи для розвитку міста Славутича.

Певне, дуже делікатними є й питання організації та прийняття міжнародної технічної допомоги. Треба, чув і таку думку, поступово переходити від ролі реципієнта допомоги до рівноправного партнерства.

— Для цього спочатку пропонується переглянути статус міжнародної технічної допомоги, зрешті-решт, прийняти закон «Про міжнародну технічну допомогу», збільшити контроль держави і громадськості за виконанням підписаних міжнародних угод. Брак жорсткого контролю саме в цих питаннях — чи не головна причина того, що за 25 років лише три міжнародні проекти виявилися успішно завершеними: будівництво і введення в експлуатацію пуско-резервної котельної на ЧАЕС, будівництво і введення в експлуатацію спеціального обладнання приповерхневого сховища твердих радіоактивних відходів на майданчику комплексу «Вектор» і створення автоматизованої системи контролю радіаційного стану в зоні відчуження. Усі інші проекти міжнародної технічної допомоги, завершення яких передбачалося ще майже десять років тому, загальною проектною вартістю майже один мільярд доларів США стали класичними довгобудадами.

Це сховище відпрацьованого ядерного палива, завод з переробки рідких радіоактивних відходів, промисловий комплекс переробки твердих радіоактивних відходів, новий безпечний конфайнмент — «Арка».

— Так. Але жодного професійного аналізу причин виникнення такого, без перебільшення, ганебного стану не проведено. Необхідно поступово зменшити вплив міжнародних фінансових організацій на прийняття технічних рішень і терміни досягнення кінцевого результату, залишивши за ними тільки контроль за правильністю використання фінансових ресурсів.

Важливо на практиці реалізувати всю відповідальність України за терміни і якість упровадження узгодженої технічної допомоги, яка має бути часткою відповідних державних цільових програм.

Брак твердої й послідовної позиції у захисті національних інтересів у питаннях перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему може створити значні проблеми для майбутніх поколінь.

— Передусім це стосується будівництва нового конфайнмента — «Арки» без чітко визначеної мети цього об'єкта і без оцінки вартості майбутніх експлуатаційних витрат упродовж щонайменше ста років. Реалістичних прогнозів немає. Попередня оцінка — приблизно 15 мільйонів євро на рік. Щоб не зробити стратегічних помилок, пропонується невідкладно утворити при Раді національної безпеки і оборони України постійно діючу групу експертів з розв'язання проблем об'єкта «Укриття». Провести аналіз причин невдачі Плану заходів на об'єкті «Укриття» (англійська аббревіатура SIP), а також майже всіх інших міжнародних будівельних проектів у зоні відчуження.

Знаю, Володимире Васильовичу, що ви, як і весь персонал ЧАЕС, усі виробничі колективи, які працювали в зоні, були категорично проти дострокового припинення експлуатації атомної станції. Сотні людей (я був там у ті «трагічні» дні) плакали з відчаю. Пленум галузевого ЦК профспілок у своїй постанові від 1 грудня 2000-го (донині зберігаю цей документ) прямо заявив: «Профспілка вважає, що для закриття Чорнобильської АЕС немає технічних та економічних аспектів, і здійснюється воно лише з політичних мотивів». Леонід Кучма, Віктор Ющенко як прем'єр-міністр та Іван Плющ — тодішній Голова Верховної Ради проігнорували це та десятки подібних авторитетних застережень. Багато хто вважає такі дії злочином проти держави...

— Рішення щодо початку зупинення енергоблоку №3 ЧАЕС, усвідомлюючи заупинення енергоблоків №1 і 2, після того, як у підвищення їхньої безпеки, оновлення і запуск у роботу було вкладено близько 400 мільйонів доларів, вважаю непоправною помилкою керівництва держави. Через це й сьогодні потерпає її бюджет, країна зазнає колосальних збитків. І це в той час, як у Росії триває експлуатація Ленінградської, Курської та Смоленської АЕС, які використовують такі самі реактори — РБМК-1000.

Після помпезного шоу в київському палаці «Україна» 15 грудня 2000-го з назвою «Урочисте зібрання громадськості та іноземних гостей з нагоди акта закриття Чорнобильської АЕС» на утримання зупиненої станції витрачено шість мільярдів гривень, що в кілька разів більше, ніж потрібно було вкласти у продовження ресурсу її енергоблоків. Втрачена вигода від того, що вже 13-й рік атомна станція не виробляє електроенергії, перевищила щонайменше 20 мільярдів гривень. Посилання на те, що відповідне рішення було вимушеним і суто політичним, не витримує критики. По-перше, воно справді не було технічно й економічно мотивованим. По-друге, політичне рішення не може суперечити національним інтересам.

Станіслав ПРОКОПЧУК.

«Урядовий кур'єр»

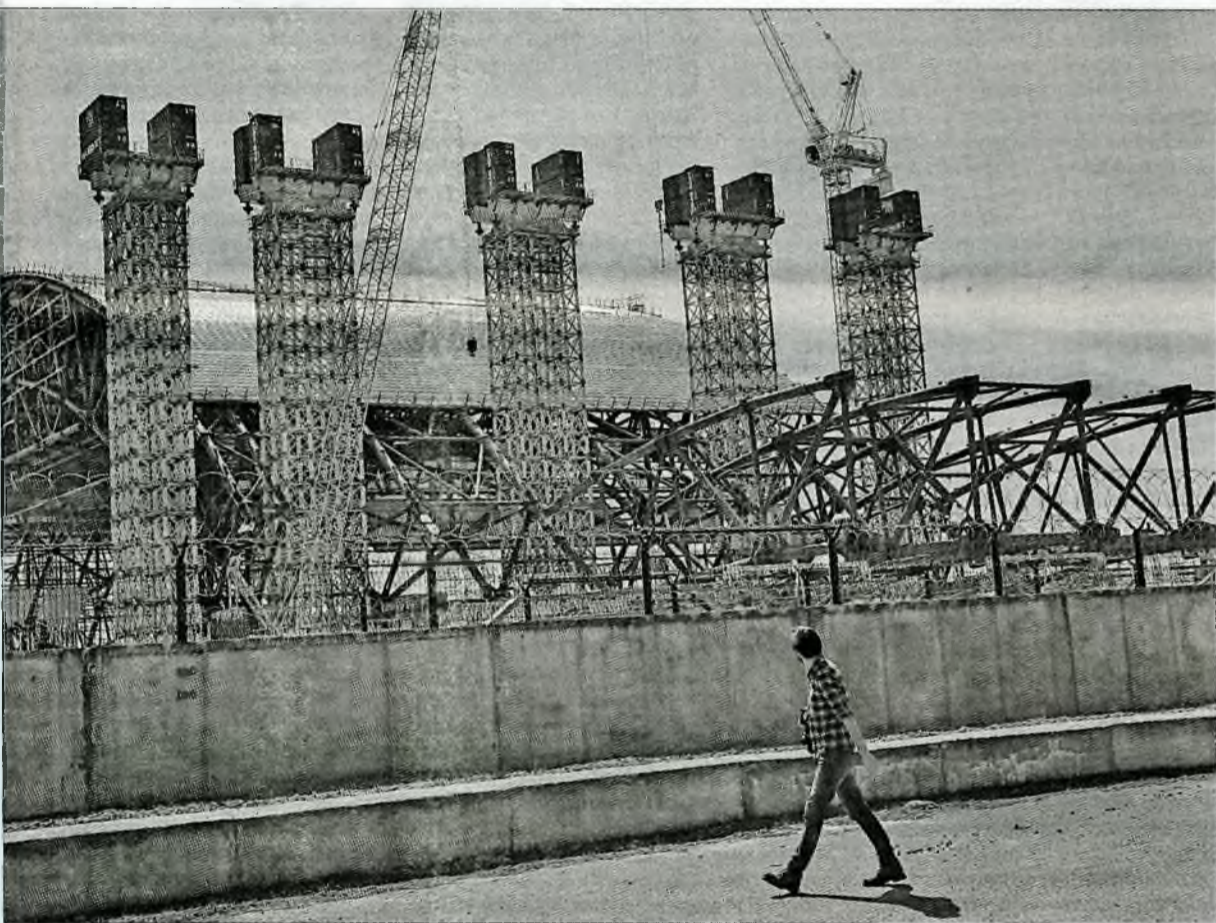

Фото Олександра ЛЕПЕШУКА

М конструкції майбутньої «Арки». А коли ж вона запрацює?

змін, крім адміністративних: когось звільнити, когось скоротити, якісь підприємства ліквідувати, якісь — об'єднати. Деякі чиновники прикипіли до своїх крісел, монополізували не тільки важелі адміністративного управління, а й управління господарською діяльністю, перебрали на себе визначення програм міжнародної технічної допомоги, тематики наукових досліджень, розв'язання суто технічних і технологічних проблем, навіть доступ до інформації. Науково-технічні звіти фактично не досягали для громадськості. Будь-які звернення до уряду завершувалися, як зазвичай: поверненням документів униз, до адміністрації зони відчуження. У прискоренні завершення ліквідації наслідків аварії в зоні відчуження адміністрація не виявляє великої ініціативи, бо згодна і на мінімізацію наслідків шляхом «утримання» зони відчуження як санітарно-захисної зони. Про ефективність стратегії «утримання» свідчить те, що за весь час існування зони жоден гектар землі не було повернуто людям.

слід вирішувати (тероризм, політична опозиція, якість життя тощо). Зміни в зоні відчуження їх обходять, хіба що Білорусь «прокидається», коли йдеться про спорудження і експлуатацію нових сховищ радіоактивних відходів у зоні відчуження. Європа боїться лише одного: щоб Україна не лякала платників податків новим Чорнобилем і не просила додаткові гроші, зокрема на вилучення радіоактивних відходів з об'єкта «Укриття».

вже «чистому» місті Чорнобиль, що дасть змогу перейти на п'ятиденний робочий тиждень, залишивши скорочений робочий день для персоналу категорії А.

Ми, платники податків, масмо право запитати у відповідних відомств: чому так довго на території, де держава цілеспрямовано фінансує виробничу діяльність з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, немає конкрет-

Втрачена вигода від того, що вже 13-й рік атомна станція не виробляє електроенергії, перевищила щонайменше 20 мільярдів гривень.

Чи проглядається сьогодні завершення робіт загалом хоча б на якомусь конкретному напрямі?

— Щоб мати чітке уявлення про мету поточних і майбутніх робіт, необхідно терміново розробити нову концепцію діяльності в зоні відчуження, спрямовану на поетапне

них досягнень? Який взагалі кінцевий результат цієї діяльності?

— Щодо майбутнього використання промислового майданчика ЧАЕС пропонується провести міжнародний конкурс інвестиційних проектів. Заслуговують уваги кілька варіантів. Метою може бути, на-